

Lucyna Bagińska
Uniwersytet Warszawski
Wydział Polonistyki
Instytut Języka Polskiego

Tekstowy obraz życia, śmierci i duszy w młodopolskich ekfrazach i hypotypozach inspirowanych malarstwem Arnolda Böcklina

Streszczenie

Głównym celem rozprawy jest przedstawienie rezultatów badania tekstowego obrazu życia, śmierci i duszy, zawartego w młodopolskich ekfrazach i hypotypozach inspirowanych dziełami plastycznymi szwajcarskiego malarza Arnolda Böcklina.

Analizowane wiersze napisała Zofia Gordziąłkowska, Kazimierz Przerwa-Tetmajer, Maria Poraska, Zuzanna Rabska, Wanda Aleksandra Stanisławska, Lucjan Rydel, Leopold Staff i Karol Łepkowski. Ich geneza wiąże się z symbolicznym malarstwem Arnolda Böcklina, w którym artysta podejmuje tematykę mitologiczną, biblijną oraz związaną z wydarzeniami mu współczesnymi (m.in. wojną, chorobami). Namalował on około 300 obrazów.

Kategoria *tekstowego obrazu świata (TOS)* odnosi się do konkretnych wypowiedzi określonych podmiotów, wpisując się w de Saussure'owskie *parole*. Wykazuje ścisły związek z adresatem przekazu, ze sposobem ukształtowania tekstu, rodzajem organizującej go racjonalności, np. kreacyjnej, a w przypadku utworów literackich również z gatunkiem wypowiedzi. Optymalną definicję tego terminu, zdaniem językoznawcy szkoły lubelskiej, Ryszarda Tokarskiego, sformułował, opierając się na materiale empirycznym, lingwista krakowski Wojciech Kajtoch. Kategoria ta ukonstytuowała się drogą ewolucji z kategorii *językowego obrazu świata (JOS)*, potwierdzając dynamiczny rozwój stosunkowo młodego nurtu językoznawstwa kognitywnego.

Wybór badanych leksemów nie był w pracy arbitralny: wyrażały one najbardziej niejednoznaczne semantycznie pojęcia epoki, stanowiły dominanty kompozycyjne utworów, z których pochodziły, jednocześnie należąc do słów ważnych w każdym języku naturalnym.

Do badań świata za leksemami i za znakami ikonicznymi przede wszystkim zostało wykorzystanych wiele instrumentów metodologicznych, które wpisane są w paradygmat kognitywistyczny: profilowanie, metafora pojęciowa, amalgamat, kategoryzacja, rama semantyczna oraz schematy wyobrazeniowe. Ich liczba ma związek z *racjonalnością kreatywną* materiału badawczego, który stanowił podstawę, by docierać do sfery pojęciowej,

niekonwencjonalnie ukształtowanych myśli użytkowników języka oraz badać rozumienie motywów malarskich przez artystę. W sztuce znaczenia ulegają szczególnemu nasileniu, zagęszczeniu.

Najważniejsze i najciekawsze w badaniu wymienionych elementów TOS okazało się odkodowanie ich znaczenia, które w paradygmacie kognitywnym jest równe konceptualizacji. Składa się na nią treść pojęciowa i jej obrazowanie. Konceptualizacje w niniejszej pracy wyrażają rozumienie i wyobrażanie sobie fragmentów rzeczywistości inspirowanej dziełem plastycznym przez nieprzeciętnych użytkowników języka – poetki i poetów. Najczęściej badane konceptualizacje pojęciowe wpisywały się w struktury metafory pojęciowej, nieliczne w struktury amalgamatów. Zastosowanie profilowania umożliwiło odkrycie bogactwa rozumienia określonego pojęcia przez konceptualizatorów, przekładające się na uaktywnianie się jego różnych struktur bazowych.

Zrekonstruowane konceptualizacje zostały ukazane na tle danych leksykograficznych z języka ogólnego, adekwatnych do czasu powstawania utworów oraz odczytanych konceptualizacji pojęć językowego obrazu świata.

Niektóre z narzędzi, np. profilowanie, znalazło również zastosowanie do ustalania relacji między artefaktami, m.in. między obrazem a wierszem. Amalgamat natomiast posłużył do wyjaśniania konstytuowania się strategii tekstualnej utworów, decydującej o ich przynależności genologicznej.

Ze względu na odmienny sposób dokonywania przekładu z kodu ikonycznego na kod języka naturalnego, zakorzeniony w starożytności, jednak we współczesnym dyskursie o przekładzie intersemiotycznym sprowadzony jedynie do sankcjonowania ekfrazy, wprowadza się w pracy rozróżnienie analizowanych utworów na dwa gatunki literackie – ekfrazę i hypotypozę. Istotą pierwszego z wymienionych jest opisywanie elementów świata przedstawionego obrazu (komponent unaoczniający) i połączenie deskrypcji narracją linearną (moduł narratywizacyjny), natomiast drugiego ukazanie, jak rzeczywistość inspirowana obrazem staje się *in statu nascendi*, w akcie jej kreowania. Rozróżnienie na dwa gatunki, a nie warianty jednego, jak proponuje badacz literatury, Adam Dziadek, wynikało z dokonanej klasyfikacji utworów ze zbioru wierszy Zofii Gordziałkowskiej. Wobec konkretnego materiału dotychczas obowiązujące ustalenia genologiczne okazały się niewystarczające, więc zredefiniowano w pracy ekfrazę i sformułowano definicję hypotypozy.

Praca składa się z sześciu rozdziałów, poprzedzonych wstępem, wprowadzającym w problematykę rozprawy oraz z zakończenia, zawierającego podsumowanie rezultatów badania i sugestie dotyczące ewentualnego podjęcia dalszych badań nad TOS, zawartym

w utworach poetyckich o malarskiej genezie. Pierwszy rozdział ma charakter teoretyczny, drugi poprzedza część analityczną pracy o niezbędne uzupełnienia materiału badawczego (np. rozstrzygnięcie dylematu genologicznego, odtworzenie biografii), cztery kolejne są poświęcone analizie tego materiału. Ze względu na złożoność podjętego w pracy zagadnienia, rozdział teoretyczny zbudowany jest z czterech części, czyli z określenia podstaw badania w pierwszej, z rozważań nad poetyckim aspektem analizowanego materiału w drugiej, refleksji nad dziełem plastycznym i jego przekładem w trzeciej oraz z zastosowanej w pracy metodologii w czwartej.

Trzy kolejne analityczne części pracy dotyczą badania tekstowego obrazu życia, śmierci i duszy, a czwarty nazw barw, stanowiących szczególnie charakterystyczną właściwość tekstów inspirowanych dziełami plastycznymi. Spośród wielu możliwych do odczytywania cech malarskości utrwalonych w utworach np. kształtów, linii, światła, wybór nazw kolorów wynika z tego, że w estetyce młodopolskiej przywiązywano szczególną wagę do operowania barwą, zarówno w malarstwie, jak i w literaturze. Niezależnie od funkcjonujących na przełomie wieku XIX/XX kierunków w sztuce: impresjonizmie, symbolizmie, ekspresjonizmie, barwa należała do najważniejszych właściwości w tworzeniu artystycznych artefaktów.

Każdy rozdział analityczny składa się z dwóch głównych części. Taki podział wynika z rodzaju materiału badawczego, charakteryzującego się zróżnicowaną liczbą utworów stworzonych przez poszczególnych autorów. Z. Gordziałkowska jest autorką największej liczby wierszy (pięćdziesiąt), natomiast inni twórcy dzieł o malarskiej genezie napisali ich zaledwie po jednym lub kilka. Są wśród nich poeci o wielkim dorobku, jak i mało lub prawie zupełnie nieznani.

Poszczególne rozdziały mają taką samą kompozycję, a niewielkie różnice wynikają z dostosowania niektórych narzędzi badawczych do wyekscerpowanego materiału. W oglądzie badawczym pojęcia 'śmierć' została na przykład wykorzystana rama semantyczna, a obserwacja sposobu funkcjonowania pojęcia 'duszy' ewokowała posłużenie się kategoryzacją przez prototyp. Opisywanie każdego pojęcia zostało poprzedzone informacjami o sposobie jego funkcjonowania w Młodej Polsce, w filozofii tej epoki i w tradycji kulturowej.

Jednym z efektów pracy okazało się też zebranie informacji o życiu Z. Gordziałkowskiej, autorki *utworów niedoczytanych* oraz opracowanie jej biografii, której brakowało w literaturze przedmiotu okresu Młodej Polski. Stało się to możliwe głównie dzięki życzliwej pomocy członków rodziny Gordziałkowskiej, należących do trzeciego bądź czwartego pokolenia poetki.

Lucyna Bagińska